

BOSHLANG'ICH SINFLAR ONA TILI DARSLARIDA SO'Z TARKIBI VA
YASASHINI O'RGATISH METODIKASI

Isoqova Muslima Baxtiyorovna

Jizzax shahar "MMTB" ga qarashli 24-maktab "O'IBDO" muslimaw6@gmail.comtel
(+998977932474)

Annotatsiya: Boshlang'ich sinflar ona tili dasturiga muvofiq so'zning morfemik tarkibi so'z yasalishini o'rganishga tayyorgarlik bosqichilari, bosqichning vazifasi – o'quvchilarni bir xil o'zakli so'zlarning ma'no va tuzilishiga ko'ra bog'lanishini tushunishga tayyorlashga qaratilgan.

Kalit so'z: Ona tili, so'z yasash, o'zakli so'zlar, lingvistika, qo'shimchalar, grammatika, o'zakdosh so'zlar.

Аннотация: Начальные классы подготовительные этапы к изучению словообразования морфемного состава слова по программе родного языка, задача этапа – подготовить учащихся к пониманию связи слов с одинаковой основой по значению и структуре.

Ключевое слово: Родной язык, словообразование, основные слова, лингвистика, суффиксы, грамматика, основные слова.

Annotation: Primary classes are preparatory stages for the study of word formation of the morphemic composition of a word according to the native language program, the task of the stage is to prepare students to understand the connection of words with the same basis in meaning and structure.

The key word: Native language, word formation, basic words, Linguistics, suffixes, grammar, basic words.

Boshlang'ich sinflar ona tili dasturiga muvofiq so'zning morfemik tarkibi III sinfda o'rganiladi. IV sinfda so'z turkumlarini o'rganish bilan bog'liq holda so'zning tarkibi haqidagi bilimlarni takomillashtirish ko'zda tutiladi. Avvalo, til materialini o'rganish tizimi nimaligini aniqlab olish zarur. Til materialini o'rganish tizimi deganda aniq, ilmiy asoslangan izchillikdagi va o'zaro bog'lanishdagi bilimlar yig'indisini o'zlashtirishni ta'minlaydigan maqsadga qaratilgan jarayon, shuningdek, shu asosda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish tushuniladi. So'zning morfemik tarkibiga tatbiq qilganda, tizim so'z yasalishiga oid va grammatik bilimlarni o'zlashtirish:

a) dastur materialini o'rganish tizimida so'zning morfe-mik tarkibini o'rganishning o'rnini bilan;

b) "o'zak", "o'zakdosh so'z", "so'z yasovchi qo'shimcha", "shakl yasovchi qo'shimcha" tushunchalari ustida ishlashdagi izchillik bilan;

c) so'zning morfemik tarkibi va so'z yasalishining o'zaro bir-biriga ta'sir qilishi bilan;

d) morfemalarni to'g'ri yozish malakasini shakllantirish us-tida ishlash bilan bog'liqligini belgilab beradi.

Mavzuni o'rganishda to'rt bosqich ajratiladi:

Birinchi bosqich – soʻz yasashini oʻrganishga tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichning vazifasi – oʻquvchilarni bir xil oʻzakli soʻzlarning maʼno va tuzilishiga koʻra bogʻlanishini tushunishga tayyorlash.

Bunday vazifaning qoʻyilishiga sabab, birinchidan, soʻzning maʼno va tuzilishi jihatidan bogʻlanishini tushunish, oʻzining lingvistik mohiyatiga koʻra, bir xil oʻzakli soʻzlarni va soʻz yasashini oʻzlashtirishga asos hisoblanadi.

Haqiqatan ham, yasalgan va yasashga asos boʻlgan soʻzlar bir-biri bilan maʼno va tuzilishi jihatidan bogʻlanadi: ish – ishchi, gʻalla – gʻallakor. Ikkinchidan, oʻquvchilar bir xil oʻzakli soʻzlarni va morfemalarni oʻrganishda qiyinchiliklarga duch keladilar: ular bir xil oʻzakli soʻzlarning maʼnolaridagi umumiylikni tushunishda qiynaladilar, chunki ularda mavhum tafakkur hali yetarli rivojlanmagan boʻladi; oʻzak, soʻz yasovchi va shakl yasovchi qoʻshimchalarning vazifalarini oʻzlashtirishda ularga bir xil oʻzakli soʻzlarning maʼno va tuzilishi jihatidan oʻxshashligi va farqini aniqlash anchagina qiyinlik qiladi.

Shuning uchun soʻzning morfemik tarkibini maxsus oʻrganishdan oldin uning maʼno va tarkibiga koʻra yaqinligi kuzatiladi. I sinfda kuzatish oʻrganiladigan materialning mazmuni va ayrim soʻzlarning maʼnosini, yozilishini tushuntirish bilan uzviy bogʻlanadi. I sinfda kim?, nima? Soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlarni oʻrganish jarayonida oʻqituvchi va oʻquvchilarning “Nima uchun u yoki bu narsa shunday nomlangan?” savoliga birgalikda javob topishi ularni bir xil oʻzakli soʻzlar oʻrtasidagi munosabatni tushunishga tayyorlashda anchagina mos va qiziqarli usul hisoblanadi. Bu savolga javob topish bilan oʻquvchilar “Nega soʻzlar oʻzakdosh hisoblanadi?”, “Bir soʻzdan boshqa soʻz qanday hosil boʻldi?” savollariga javob berishga tayyorlanadilar.

Tilda juda koʻp soʻzlar shaxs va narsaning nomi hisoblanadi. Shuning uchun oʻquvchilar bilan nega shaxs yoki narsa shunday nomlanganini aniqlashdan asta-sekin tildagi bir soʻz bilan ikkinchi soʻz oʻrtasidagi bogʻlanishni aniqlashga oʻtish mumkin. Masalan, “Nega kishilar paxta koʻp ekilgan joyni paxtazor (paxta – paxtazor), daraxt koʻp ekilgan joyni daraxtzor (daraxt – daraxtzor) deb nomlashgan?”, “Nega kishilar bir uyni gʻishtli (gʻisht – gʻishtli), boshqasini sinchli deyishadi?” Oʻquvchilar predmet yoki predmet belgisining nomlanish sababini aniqlashdan soʻzlarning maʼnosi va tarkibidagi umumiylikni topishga oʻrganadilar.

Bularning hammasi oʻquvchilarni bir xil oʻzakli soʻzlarning yasashi mohiyatini tushunishga tayyorlaydi; ular bir soʻz boshqa soʻzdan oʻzaro maʼno jihatdan bogʻlanishi asosida yasashini, oʻz navbatida, shu soʻz bilan nomlangan tushunchalar oʻrtasidagi bogʻlanishga asoslanishini tushuna boshlaydilar. Oʻquvchilar soʻzning yangi soʻz hosil qilishga yordam beradigan qismini bilib olgan sari ularda soʻz yasashi haqidagi tasavvur chuqurlasha boradi.

Ikkinchi bosqich – bir xil oʻzakli soʻzlarning xususiyatlari va barcha morfemalarning mohiyati bilan tanishtirish. Bu bosqichning asosiy oʻquv vazifasi – soʻzlarning maʼnoli qismlari sifatida oʻzak, soʻz yasovchi va shakl yasovchi qoʻshimchalar bilan tanishtirish, “oʻzakdosh soʻzlar” tushunchasini shakllantirish, bir xil oʻzakli soʻzlarda oʻzakning bir xil yozilishini kuzatish hisoblanadi.

“Oʻzakdosh soʻzlar” tushunchasini shakllantirish ularning ikki muhim belgisini, yaʼni mazmuniy umumiylikni (maʼnosida qandaydir umumiylik borligini) va tuzilishiga koʻra

umumiylikni (umumiy o'zak mavjudligini) o'zlashtirish bilan bog'lana-di. SHuning uchun bu belgilarni o'quvchilar o'zlashtirishiga ta'lim jarayonida sharoit yaratish lozim. Bu o'quvchilarda bir xil o'zakli so'zlarning lug'aviy ma'nolari bilan morfemik tarkibi o'rtasidagi bog'lanishni aniqlash ko'nikmasini rivojlantiradi. Masalan, o'quvchilar gul, gulzor, gulli (ko'ylak), gulladi so'zlarini taqqoslaydilar, bu to'rt so'z ma'nosiga ko'ra o'xshashligini va bir xil umumiy qismga ega ekanini, shuning uchun bularni bitta o'zakdosh so'zlar guruhiga kiritish mumkinligini aniqlaydilar.

Uchinchi bosqich – o'zak, so'z yasovchi va shakl yasovchi qo'shimchalarning xususiyatlari hamda tildagi ahamiyatini o'rganish metodikasi. Bu bosqichning o'quv vazifasiga "o'zak", "so'z yasovchi qo'shimcha", "shakl yasovchi qo'shimcha" tushunchalarini shakllantirish, so'zning leksik ma'nosi bilan morfemik tarkibi o'rtasidagi bog'lanish haqidagi tasavvurlarni o'stirish, o'zakda jufti bor jarangli va jarangsiz undoshli so'zlarni to'g'ri yozish malakasini shakllantirish, nutqda so'z yasovchi qo'shimchasi bor so'zlarni ongli ishlatish ko'nikmasini o'stirishga erishamiz.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR:

1. K. Qosimova, S. Fuzailov, A. N e 'matova. Ona tili (2-sinf uchun darslik). — T.: Cho'lpon, 2005.
2. K. Qosimova, A. N e 'matova. 2-sinfda ona tili darslari. — T.: Cho'lpon, 2004.
3. M. Xudoyberganova, M. Muxtorova. 3-sinfda ona tili darslari. — T.: „O'qituvchi", 2005.
4. M. Umarova, Sh. Hakimova. O'qish kitobi (3-sinf uchun darslik).